

MŰHELY

BODRI FERENC

KALANDOROK SE KÍMÉLJENEK!

(Hézagos montázs a rejtélyes Szittya Emilről — 1886–1964 —,
aki regényhősnek, írónak, festőnek,
rendőrspiclinek és anarchista ügynöknek egyként ködlovag)

„olyan voltam mint 7 árva de azért mégis itt értek bennem össze a
görbe vonalak
itt találkoztam össze szittyával aki zü-
richből jött és
chilébe készült vallásalapítónak
én komolyan hittem hogy lehet belőle vala-
ki
nagyon különösen voltak megkoszosodva a
fülei
kint hevertünk az antwerpeni rakodó parton
s ő szó-
noklatot tartott a gyapotbálákhoz és
rusznishordókhoz
polgártársak énekelte polgártársak!
.....
reggel mi elindultunk a nap iránt isten
csárdája felé. . .”
– Kassák Lajos: A ló meghal a madarak
kirepülnek. Wien, 1924.

„Stuttgartban új útitársam akadt: *Szittya Emil*, pesti gyerek és edzett világcsavargó. Úgy úszott az idegen tájakban, mint a hal a vízben, gyöngye testét majd szétvetették a folytonos belső izgalmak. Ő is írónak készült, s végeszakadatlanok voltak lelkesült s nemegyszer hóbortos vitáink. Bolondjai lettünk a hatalmas katedrálisoknak, a kis falusi kápolnáknak, temetőknek, múzeumoknak, könyvtáraknak és vásárcsarnokoknak . . .” — írja Kassák *Az izmusok történetében* (Bp. 1972. 65. l.), és bizony különös felsorolás ez, mindketten különös emberek. Magam pedig áldom a sorsom, hogy Kassákot ismernem engedte még (emléke és példája sok mindent meghatározott bennem utóbb), és a rejtélyes útitárs is már talán másfél évtizede kísért, nevébe botlom mindegyre és sokszor váratlanul, a számtalan jelző és állítás igencsak felemás figurát sejtet a Szittya-név mögött. Ugyanígy sokoldalú egyéniséget a nemzetközi képzőművészeti bibliográfiákban sokszor fel-felbukkanó művek a Szittya név mögött. Egy „*mindenre elszánt besúgó*” miképpen írhatott monográfiákat és tanulmányokat a *Vámos Rousseau*-ról, *Picassó*-ról, *Chaim Soutine*-ről, *Marie Laurecín*-ről, *Albert Marquet*-ről és másokról (többen a barátai), a francia tájak szépségéről utóbb, hogyan szerkeszthetett háború- és náciellenes folyóiratot, amelybe mindenki szívesen ír? — tűnődöm egyre, amikor a név ismét felbukkan valahol.

Nemrégiben egy nagyszerű kiállítás (*Österreichs Avantgarde 1900–1938. – Wien–Innsbruck, 1976/77*) gazdagon dokumentált katalógusában, amely „ismeretlen nézőpontokból” mutatja be a kort, valóban bőségesen, mindenkit említve, aki egykoron Bécsben tartózkodott. A hazai könyvek között legutóbb *Károlyi Mihály levelezésének* első kötetében (1905–1920; Bp. 1978) villant fel Szittyá neve, aki „Hermann Konsten őmágy egyik besúgója volt”, és Károlyi nevével visszaélve egy bécsi újságnál – *Die Wage* – bizonyos küldeménnyel kísérletet tett valamiféle beférkőzésre, bár sikertelenül. Természetesen elutasították, a gyanút nem kevés újsághír alapozta meg; minderről később még szó esik. Egy korábbi Károlyi-könyv (*Egy egész világ ellen*, Bp. 1965) jegyzetírója hősünket egyszerűen „kétes egzisztenciájú kezdő írónak” nevezi, aki „külföldön később fasiszta ügynök lett”. Erről is utóbb.

Kassák ugyan már a mottóként megidézett eposzban (1924) szinte halhatatlanságot biztosít egykori vagabundus-társának, amikor megindítóan és áttetszően tűnékeny kíméletlenséggel, lírai kegyetlenséggel emlékezik találkozásukra, kalandjaikra tovább, majd megérkezésükre a közös álmok városába, *Párizs* falai közé. E falak között találtam 1979 nyarán Szittyá német származású özvegyét, aki férjére megindult szeretettel (bár kevés adat és dokumentáció kíséretében) emlékezik, a harmincas évek közepének közös emigrációs idejében kötötték össze az életüket. Egy zsidó származású „fasiszta ügynök” választotta társnak a fasizmus elől menekülőt a jelzett képlet szerint. Majd együtt szerkesztik 1934/35 között a *Die Zone* című náciellenes folyóiratot, amely német nyomásra szűnt meg a hetedik szám után. Mindez szigorú tény, bár Károlyi és jegyzetíróinak emlékezete a „Konsten-ügyben” egy fondorlatos besúgót és sokféle széllal kalandorkodót állít elénk.

Szittyá alakja elevenen él az *Egy ember életének* (Bp. 1927/32) lapjain is. A *Csavargások* könyvében tűnik elő, amikor Kassák *Gödröstől*, a „félkrisztus faszobrásztól” elköszönt. Tehát 1908 táján, egy stuttgarti menhelyen „egy rosszul borotvált, nagyhajú, művésznyakkendő emberke” bukkant a fiatal mesterlegény elé. „Szúrósan nézett rám – kezdődik az ismerkedés –, a száját összehúzta, mintha affektált volna... *Szittyá vagyok... Szittyá Emil!*”

Kassák joggal nevezhette a szembeszökően törvényen kívüli pré-clochard-t „majomkodó figurának” a kivételesen éles leírás szerint, de aztán később együtt koldulják és csodálják végig Európát, közös ágyakban alszanak, közösen lopnak ennivalót, és közösen gyűjtenek anyagot a tervezett „Krisztus-képek Európában” című, soha el sem kezdett monográfiához. Kassák nem tudta, és korántsem hitte volna mindazt, ami azóta kitűnt, hogy Szittyá ezidőben már túl volt az első irodalmi kísérleteken, az *Újak irodalmáról* című, *Vojticzky Gyulával*, a nyomdással közösen írt tanulmánya előbb magyarul (1904), utóbb németül (Bp. 1906 vagy 1908) is megjelent. „Vojticzky Gyula, ifjú költőtársam ilyen című verseskönyvébe írtam, és nagyon szívesen, prologusként” – írja *Ady Endre A XXX-ik századból* című verse fölé a *Ki látott engem?* kötet *A kényszerűség fája* ciklusában 1914. február elején, a vers előbb a *Nyugat* 1913. november 16-án megjelent számában volt olvasható. A meleg hangú Ady-dedikáció válasz az ifjú költő *A XXX-ik századból* című verseskötetére (Bp. 1912), melyben egy Ady Endréhez szóló költemény is található. Volt tehát kapcsolat akár Adyval is, akiért Szittyá nyomdászbarátjával azonos hőfokon lelkesedett, bár később silánynak minősítette a maga korábban írt műveit. Nem így Vojticzky, aki tovább élesztgette az ekkori tüzeket, de utóbb eltűnt a horizontról, csak az

Ady-dedikáció őrzi a nevét. Nem szólnak róla kézikönyveink, hasonlóképpen az Ady kötetek jegyzetei sem oldják fel nevét. De Szittyá már 1908 táján átlépett egykori önmagán: *Franziska Gräfin du Reventlov* (!) vendége Asconában, a Lago di Maggiore svájci partján, sokféle „bolondok és próféták” között. A *DU-ATLANTIS* című, kitűnő svájci folyóirat 1978. októberi száma mutatja be ezt a korábban anarchista, egyidejűleg bohém és sokféle módon világmegváltó társaságot, járt itt *Remarque* és *Paulette Goddard*, *Hermann Tessen* és *Hugo Ball*, *Jean Arp* és *Sophie Tauber*, *Isadore Duncan*, *Mary Wigman*, *Charlotte Bara* és *Rudolf Laban* táncosok, egy közös fényképen Szittyá *Else Lasker-Schülerrel*, *Emil Ludwiggal*, *Johannes Nohllal*, *Klabunddal* együtt látható. Egy másikon kettesben Nohllal ez a „typischen Bohemien”. De jártak itt utóbb a dadaisták, Artur Segal és Jawlensky a festők közül, majd a bauhauslerek, 1927-ben Liszickij is, a grófnő gyűjtötte a furcsa embereket, utóbb a művészeket, villája nyitva állt a világmegváltók előtt, 1908 táján Szittyának is ott volt a helye.

„... én például határozottan érzem, hogy uralkodónak születtem...” – vallja Szittyá az író emlékei szerint a közös exodus idején nem kis önbizalommal Kassáknak, szó és cáfolat nélkül hagyva az úti- és ágytársát szorongató gyanút elferdült hajlamairól. Bár az eposz néhány sora később kétséget sem hagy a furcsa figura természetes férfiassága felől, hogy aztán a megszerzett bizonyosság újabb szomorúságok és eddig nem volt bajok felbuzgó forrása legyen:

„... s ő aki zürichi herbergből jött és chilébe
 készült
 vallásalapítónak
 ezen az éjszakán trippert kapott a rivoli
 utcai matrózbordélyban
 a kártyatornyok hangtalanul összeomlottak
 kerítések nőttek föl körülöttünk mintahogy
 az állat-
 kertben látható

 az öltözőben felejtette az új vallás kulcsát
 s az első napon hangosan sírt utána mint a
 gyerekek
 aztán levazelinozta a füleit és elindultunk
 brüsszel felé
 mint akiket kiraboltak...”

Talán jobb lett volna mégis inaskodni Ady és a születő hazai radikalizmus körül, de késő már minden meggondolás: a kocka elvetődött Ascona grófnői bukszusai és ebédlő asztala körül. Így a póruhárt szegénylegény lett tájékozottabb: ő ismerteti meg a minden ismeretre szomjas Kassákot a művészetek jó pár nagyszerű emlékével és édes problémáival, Arnold Böcklin fantáziadús festményeivel éppúgy, mint sok más ismerettel és tudománnyal, festménnyel-rajzzal a *nagy műhöz* (Krisztus-képek) való „anyaggyűjtés” során. A segélypénztárak, menhelyek és bordélyok mellett felkeresik az érintett városok, falvak régi templomait és modern múzeumait Kassák emlékezete szerint, egy korábban alig

ismert világ nyílik meg a befogadás euforikus állapotában vándorló, egymást tetvésző és sarkalló barátok előtt. Nem egy későbbi jelentős Kassák-vers élménye ebből az időből származik. *Emlék és élmény*: a ruhájukhoz sár, szenny és szalmatörek, a tudatukba a lépésenként megismert, a teljesnek és oszthatatlannak hitt Európa igézete tapadt. És mint Gorkijnak is így (túl az üveghegyeken), a cipőtálcák kopásával egyenes arányban teltek az egyetemi szemeszterek.

A „göndörhajú sivatagi teve, a mézeskalács-bulldog, a hátizsákkal megrakott hétszínű papagáj, a piszkos, lehasznált csavargó” (stb.), egyszóval *Szittyá Emil* „egy lehetett azok közül a legendás zsidók közül, akik egész életükben úton vannak, és sohasem érkeznek haza...” – foglalja össze Kassák az együtt töltött nappalok és éjszakák, az együtt rótt kilométerek tapasztalatait, és ez az ingerlő otthontalanság, a végtelen országutak igézete sokáit űzhette a későbbi, a már más horizontok és más csillagzatok felé forduló, majd pedig önmagába zárkozó, túlon túl profán Messiást. Aki fölé még napjainkban is legendák pokolfüstje borul, aki gyanúk és vádak mocsárgőzébe kerül, aztán lemond a védekezésről, végül még hazájáról és anyanyelvéről is. Aki egész életében nemzetek felettinek, egyben hontalannak vallotta magát, anyanyelvként élve át az ismeretleneket.

A két poros vándor idővel Stuttgartból Frankfurt am Mainba, innen Aachenbe érkezik, majd Brüsszelbe, utóbb zsuppon ismét Aachen éjszakai ege alá. Akár az űzött farkasok, akár az áramlatok: aztán szökésben vissza Brüsszelbe, sok-sok kaland után Párizsba végre, ahol már elválnak útjaik. Úgy tűnik: Szittyá a végcélhoz, Kassák az exodus egyik amplitúdójához érkezett. Így sejteti ezt (akár igazolja) minden további sorsuk és életük. Az asconai kaland talán Párizs után következik, ekkor csöppent Szittyá az alakuló expresszionizmus és dada ekkori „avantgárdistái”, bohémai és anarchistái közé. De az időrend aligha meghatározó, minden jelentős élmény a vasúti ütközőkről és az éjjeli menedékhelyek békaperspektíváiból származik. Ascona csak szinte nemzetközi hírnevet hozott, nyitott ajtókat és pénztárcákat az egyívásúak előtt. Böjtjét majd ismét idehaza.

Párizsban Szittyá ismét magához hasonló „csavargókkal és alkotókkal”, „fél-prófétákkal és csömörös vallásalapítókkal” találkozott. „*Kegyetlen történeteit*” (Graumane Geschichten) a *Les Hommes Nouveaux* kiadó jelenteti meg (1909). Magát az írók jóbarátját, *Blaise Cendrars*-t sejthetjük a szép nevű kiadó tulajdonosának, a folyóiratban jelenik meg először Nyugat-Európában Chagall-reprodukció, Cendrars és Szittyá *Les Hommes Nouveaux* című lapjában mutatták be először Párizsban Chagallt.

Szittyá Cendrars-ral az 1908-as lipcsei vásáron ismerkedett meg a legenda szerint, a két nagyszerű vagánynak volt oka akár a kölcsönös szimpátiára is, a barátság sokáig fennmaradt. Cendrars-t halála után (1961. január 20.) Szittyá, az egykori „fasiszta ügynök” búcsúztatta a *Les Lettres Françaises* hasábjain. A lipcsei találkozás idejében Cendrars már távol-keleti útja után volt, átélte már az 1905-ös orosz forradalmat, a szemtanú és bizonyos a nagyobbik és világlátottabb testvér fölényével fogadta a nála egy esztendővel idősebb, „csak európai” kalandor hódolatát. Párizsban aztán ez a csekély különbség az „új emberiség” megformálása körüli expresszív ábrándozásban elmosódhatott. Egy Blaise Cendrars biográfia szerint a két jóbarát egyként Ludwig Stein pártfogoltja és tanítványa volt.

A párizsi *Centre Georges Pompidou* módfelett bőségesen dokumentált és nagy hírű „*Paris–Berlin 1900–1933*” kiállításának (1978. július–november) az irodalmi kapcsolatok feltáró és dokumentációs tárlóiban a svájci Nemzeti Könyvtár anyagából (Bern,

Zürich) láthatók voltak a *Les Hommes Nouveaux* (1909–1912) és a zürichi *Der Mistral* (1915) számai. Az előző folyóirat első számában kezdődik (német nyelven és névtelenül) az „*Anarchizmus és Szépség*” című cikksorozat, amely alatt a harmadik évfolyam első számában (1912. október; egyébként ez az utolsó megjelent szám a kiállítás katalógusa szerint) már a *Jack Lee* név olvasható. A tárlat rendezői nem tudták a név valóságos viselőjét felderíteni, talán nem járhatunk messze az igazságtól, ha Szittyát sejtjük a német nyelven megjelent sorozat angol nevű szerzője mögött. Saját nevén az utolsó szám *Dosztojevszkijről* szóló tanulmánya alatt jelentkezett.

Különben a *Grausame Geschichten* (1909) mellett a *Les Hommes Nouveaux* jelentette meg először külön kiadványként *Blaise Cendrars Húsvét New Yorkban* (1912) és *A transzszibériai expressz és a franciaországi kis Johanna prózája* (1913) című műveit, és ebben a „*Francia–német szabad revü*”-ben olvasható Cendrars *A bőség szaruja* című prózaverse is.

Ugyanezekben a tárlókban látható volt még Szittyá *Ausgedachte Dichterschicksale* (Párizs, 1928) című kötetének egy *Alfred Mombert* számára dedikált példánya, Mombert (1872–1942) az expresszionizmus egyik előfutára, költő és tanulmányíró volt, a *Der Sturm* és a *Die Aktion*, a *Pyramide* és más folyóiratok munkatársa, ennek a folyóiratnak „Mombert száma” ugyancsak a tárlókban volt látható.

A tárlat remek katalógusában olvashatjuk Szittyá rövidke életrajzát, a folyóiratok és a dedikált kötet pontos tartalmi leírásait.

1909–1912 között Szittyá tehát Párizsban él, az őt befogadó *Lampérth Géza* festőművész és *Raith Tivadar* költő és író hotelszobáinak hálóvendége nappal, az ő teste tartja napközben is melegen az ágyneműt. Az ekkor még eléggé gyengécske és rövid, bár új szellemű történetek mestere *Neue Menschen* címmel a francia lap német megfelelőjét adja ki, hasonló „kurzgeschichtei” jelennek meg itt, a nyomdaköltségekkel feltehetően azok elévüléséig adós marad. Tarhál és mindegyre kétes egzisztenciájú ismerősökre bukkan, franciául tanul, „utazgat”, a könyvtárakat bújja és napokat eszik.

„Hunnia legújabb szegény legénye” ismerős csengésű szavakra vadászik a bulvárokon, az irodalmi hangzású francia ekkor még nem tartozik ezek közé.

Majd az 1912-es év végén feltűnik Szittyá Budapesten, hosszabb időre az első őszen ismét, amikor nem a hazatérő katonák számára hulltak a falevelek (1914). Még hosszabb időre 1915-től talán, közben a zürichi kaland. Úgy tűnik, hősünk számára Európa olyan, mint mások előtt néhány közeli falucska kegyhelyei. Szemközt a korcsma, balra a jóbarát, jobbra a szatócs és a pék, csak néhány ugrás a napi járáskelés. A csavargónak Európa lett az „élettere”: minden nagyvárosban tartott egy-egy elhasznált, piszkos, de nélkülözhetetlen ruhadarabot. 1912-ben még az anarchisták kedvenc párizsi kávéházaiban, a Rue Cujas környékén jegyzik ottléteit.

És mindenütt otthagytá szellemnyomát: 1911-ben szentségtörő regénye jelenik meg Berlinben („*Ecce Homo*” *ülkt*), Brüsszelben 1913-ban „az új emberért” írt két költeményét adja ki röplapon (*Flugblatt der neuen Menschen*). Szabadkőműves és anarchista társaságokban él, a könyvtárakban a művészeti irodalmat tanulmányozza, a múzeumokban a műveket, a kávéházakban talán az újabb típusú bombák szerkezetrajzait és gyűjtő-szerkezeteit. Okkult tudományokkal, expresszionista prózaversek stílusánál foglalkozik. Támogatókat és barátokat szerez, az előbbieken ritkán válogat, az utóbbiak pedig jönnek maguktól is.

Párizsból feltehetően a „fekete kolostort” kerülve szívódott fel, Budapestre 1915 táján egyenesen Zürichből, oda Brüsszelből érkezett. Közben a Rue de Cujas kávéházai, itt ismeretlen küldetések talán, de az utazatóban is nyilvánvaló küldetéstudat. Simára borotvált arcát Reventlov grófnő ismeri, a torzonborz szakállasat kitűnő álnevekkel és friss csillogású okmányokkal rendelkező idegenek, neki aligha voltak folttalan papírai.

Budapesten „nem tagadja meg múltját, játssza a finomat és előkelőt” Kassák édesanyja és Simon Jolán előtt. Beszámolója szerint a hadüzenetek pillanataiban Németországba szökött, Budapestre ezúttal Münchenen keresztül érkezett. „... a háború kitörésekor Brüsszelben voltam. 1914. június 17-én a Hattyúhoz címzett vendéglőben, a Grande Place-on előadást tartottam... A modern festészetről és annak útjairól... Brüsszelben abból éltem, hogy egy Schönberg nevű holland bankár barátomat pumpoltam...” — írja egyetlen magyar nyelvű védőiratában (*Én Szittya Emil...* Bp. 1918.), és bár egy holland bankár a belga fővárosban élt a sértett vagány szerint, talán mégiscsak hihetünk neki.

Kassáknak és társaságának büszkén mutatja Zürichben kiadott lapja, a *Der Mistral* példányait (három szám jelent meg 1915 tavaszán), a folyóiratot Hugo Kersten és Walter Serner társaságában szerkesztette Szittya, a munkatársak sorába tartozott Ivan Goll, Ludwig Rubiner és még néhány háborúellenes, anarchista, expresszionista, dadaista kiválóság a szakszerű leírások és a kávéházi tájékoztatók szerint, többen Ascona gyermekei, a pénzek és kapcsolatok innen eredeztethetők.

Igaz, a *Der Mistral*-ban („*Literarische Kriegszeitung*”) cikkét olvashatjuk még *Marinettinek* is, versét Kassáknak és *Apollinaire*-nek, az előbbinek Szittya, az utóbbinak Cendrars lehetett itt a menedzsere. Budapestén Kassáknak Raith Tivadart Szittya mutatja be, így hálálja meg a párizsi fekhelyet. Raith fordításában jelent meg *A Tett*-ben (I. évf. 1. sz., 1915. nov. 1.) először *Apollinaire*-vers magyarul, a Saint-Merry muzsikusa. A *Világ*-ban, 1910-ben megjelent Apollinaire-novella a magyar olvasó elé feltehetően ugyanezen az úton (Szittya? , Raith?) került.

A *Der Mistral* „nagy” formátumú, négy oldalas újság; finom sárgás papirosra van nyomtatva, kék színben; a címe vörös színű” (Kassák), a beszélgetésekben Szittya említi Apollinaire és *Pfemfert* nevét, a tettvágyó magyarok előtt friss távlatok nyílnak az élménydús beszámolók nyomán. Szittya végül pénzt ajánl fel egy Kassák-könyv előfizetési ívének nyomdai költségeire (ez nem lehet nagy összeg, de honnan volt neki?), erőt és bizakodást plántál a társaságba folyóirat-alapítási terveikhez („... színt és könnyűséget hozott közénk ez az ember...” — Kassák), tájékoztatja *A Tett* leendő szerkesztőjét a zimmerwaldi konferencia jelentősége, eseményei és határozatai felől (erről meg ily részletességgel honnan tudhatott?). Szittya a budapesti kávéházban szocialistának, de nem dogmatikusnak vallja magát, a krisztusi szeretet hirdetése társaságában „a háborúból születő egészség és szépség” sóvárgása sült lidérces lángú mondataiból. Furcsa szintézis és még furcsább emberke ez, szinte szükségszerű, hogy sokféle gyanúkat ébreszt a hallgatóiban, mindenütt kételyeket és bizalmatlanságot maga körül. Még Szabó Ervint is felkeresi („ismeri még Batthyányéktól” Kassák szerint), „vigyázni kell rá” nagyon.

„Budapesten a háború alatt 182 cikkem jelent meg...” — írja büszkén későbbi röpiratában Szittya, állítva, hogy az írásaiból élt. Feloldja egyik álnévét (*Hugo Reinhardt*), felsorolja a lapokat is, amelyekbe dolgozott. Köztük a *Pesti Futárt* és a *Magyar Figyelőt* (*Tisza István* lapja ez, szerkeszti *Herczeg Ferenc*), igaz, ez utóbbiba a keleti okkult

tudományokról és a nem háborús európai országokról írt. Nevét és egy másik álnevét (*Lesit(t)*, *Emile*) számon tartják a szocialista irodalom kezdeti korszakának kutatói és bibliográfiai is.

„Szeret megfedkezni róla, hogy valamikor kereskedőinas volt tetves fejjel és vörösre fagyott kezekkel. Most is azt hiszi magáról, hogy kéjutazásokról érkezett meg, és nem a német azilokból dobták ki . . .” – bosszankodik Kassák, és replikázva az egykori kenyeres-sel, rendőrspiclit gyanít az újdonsült dandyben. A gyanúra ugyan ok és adat aligha található, végtére is hol az a rendőrség, amelyik bármivel megbízna egy ilyen alakot? Akinek Európa szinte minden nagyvárosában már saját kartotékja van? Aki a háborús párt lapjába olyan misztikus dolgokról ír, és svájci tevékenységével, a hadi szellemet közismerten romboló barátaival és kapcsolataival dicsekedik? Bár lehet az is, hogy valaki tartja a szélhámos száját irányító gyeplőt, nyitva a kalitkát a fecsegő papagáj előtt. Szolgálati – ha vannak – aligha érhetnek valamit. Aligha szolgál erre, de vetéséből mindegyre gyanú és bizalmatlanság terem. Ilyen az atmoszférája talán.

Végül mégiscsak Szittyá bátorításával és közreműködésével jelenik meg az *Eposz Wagner maszkjában* című vékonyka és „tűzteli kínból” fogant Kassák-kötet (1915). *Ady Endre* biztatásától kísértén, a Csucsán gyógyuló költő Kassákhoz írt levele 1915 januárjában keltezett.

Kassák asztalánál a kötetke után a tervezett folyóirat megbeszélésére is sor kerül. „Szittyá is benne van a tanácskozásban, lelkesedik és terrorizál mindenkit”. Szeme tüzel, láthatóan pénzhez jutott (honnan?), öltözéke és tárgyai, úrhatnám magatartása Kassák ambivalenciáit csak növelik. Lehet, hogy Szittyá „szabadulásának” (mármint a spicliségből) egyik útja ez: kívánná vállalni még a folyóirat költségeit is.

De ismét csak gyanúk lobbannak a pénzek eredete felől, majd amikor olyan hír érkezik, hogy a rendőrség politikai osztályának vezetője (végre!, de a hírhozó vagy az ügyetlen osztályvezető ki lehetett?) az önkéntes kegyúr mecénásai közé tartozik, és a pártfogolt bele kíván szólni a tervezett folyóirat szerkesztésébe, ráadásul még vannak is kész írásai, ismét elválnak a kelletlen barátok útjai, csak távolról gyanakodnak tovább egymás felé.

A *Tett* betiltásának idejében „még látták” Szittyát a politikai rendőrség egyik emberével „beszélgetni” (mily feltűnően leplezetlen konspiráció!), és az a pas de deux ismételt gyanakvást, majdhogy bizonyosságot ébreszt a kávéházi kompánia tagjaiban. *A gyanú pedig váddá érik utóbb*: összefüggést sejtene a „látottak” és A *Tett* betiltása között. Mintha az utcán megvásárolható, nyilvánvalóan háborúellenes folyóiratról szükség lett volna átlapozásánál bőségesebb információkra is. Ha elolvasták az „illetékesek”, A *Tett* önmaga feljelentője lett, betiltásához Szittyá tevékeny közreműködésére szükség aligha lehetett. Távoltartására inkább, s ez sikerült.

Szittyá amúgy is a Budapesten és német nyelven megjelent („Verlag Ferdinand Dunajec. VI. ker. Csengery utca 71. III. emelet”) expresszionista prózavers-kötetének (az első „összegyűjtött művei”!) előkészítésével és kiadásával lehetett elfoglalva, a nyomdász tisztelt és csodált jóbarát. A szerző a könyvecskében található művek mindegyikét ajánlja valakinek („Vom Grabstein *Henri Rousseau*; *Mara Mihailof*; *Emmy Hennings*; *Rita Kersten*” stb.), az önállónak tűnő szövegrészek szinte egyetlen regénnyé olvadnak össze utóbb („Ein Roman gegen die Psycho-Analyse”), „a *Vámos Rousseau Hasisfilmjévé*”, ő

„keveri a kártyákat” is („*Die Haschischfilme des Zöllner Henri Rousseau und Tatyana Joukoff mischt die Karten*” – 1915).

A kötetke Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányát *Hatvany Lajos*nak („... ki sokkal több, mint csupán egy gazdag ember. Bp. 1917. március”) dedikálta az író, az irodalmi bárónak (akit a redakciókból vagy a kávéházakból ismerhetett) a brüsszeli holland bankár szerepét szánhatta talán. És *Dunajecről*, a kiváló nyomdászcsofőr mesélt már Kassákékknak is, bár más helyütt „Dumajeknek, Dunajecz Nándor székesfővárosi tanítónak” emlegeti.

Szittya a kötetke alapfokú németességgel és kissé erőltetett íráskészséggel megszenvedett prózaverseit ismételtelen át- meg átdolgozhatta utóbb, és további könyveiben újra és újra megjelenteti. És feltehetően az egyik első volt, aki Magyarországon leírta a *Vámos Rousseau* nevét, a kedves vasárnapi festőről (nyilván ismerte is Szittya még Párizsból) később német nyelvű portrétanulmányt, Hamburgban könyvet is ír (1924). Henri Rousseau monográfiájában *Lise és Oto Bihalji-Merin* is számon tartja Szittya tanulmányait és könyveit. A naiv festők királyát Szittya eleven ismerőseként mutatja be, és ha Cendrars-sal együtt dolgozott, valóban ismerhetett még másokat is, igazmondása felől nincsenek kétségeink.

„Meggyőződéseim – írja A Tett betiltásáról Kassák –, hogy Szittya keze benne van az ügyben, de nem beszélek róla tovább...” Valóban így tett utóbb, a folyóirat történetéről szóló tanulmányban (*A magyar avantgard három folyóirata* – Helikon, 1964/2–3. sz.), A Tett repertóriumában a feltételezett rendőrkém és áruló neve és álneve már elő sem kerül.

Kassák sokáig állta a szavát, bár az *Egy ember életének* a Károlyi-forradalomról szóló (VII.) kötetében a név újra előkerül, hasonlóképpen viselője is. „Valahonnan a sötét alvilágból ismét előbukkant Szittya...”, akinek nevére és léteire Kassáknak már korábban *Szabó Ervin* is felhívta figyelmét: „Járt nála ez a karakter nélküli torzszülött; még Batthianyéktól (Batthyány Tivadar vagy Gyula, a festő?) ismeri; vigyázni kell vele”. Kassák valóban így is tett utóbb.

Szittya 1918 tavaszán és koranyarán egy furcsa kémkedési ügybe keveredett. Kassák így emlékezik: egy *Konsten* nevű letartóztatott tanúvallomása szerint a Károlyi Mihály ellenes konspirációba őt Szittya szervezte be. Az ügyet a lapok is jócskán szellőztetik, tétlen Károlyi Mihály sem marad.

A „*Konsten-ügyre*” önéletrajzaiban (*Egy egész világ ellen*, Bp. 1965. – *Hit, illúziók nélkül*, Bp. 1977) Károlyi Mihály részletesen és mértéket tartva emlékezik. Egy-egy teljes fejezetet szentel az „ügynek”, ezekben többször említi Szittya nevét, ugyanígy szó esik róla a *Die Wage* szerkesztőségének Bécsből, 1918. május 22-én Károlyihoz keltezett levelében is.

Károlyit e szerkesztőségi levél után hősünk létéről és feltételezett szerepéről az „ügy” másik főszereplője, a *Simonyi Henri* (Károlyi titkára) küldetését vállaló *Kéri Pál* tájékoztatja (l. a Károlyi emlékiratokat). „Így többek között elmondotta – írja Károlyi –, hogy valami Szittya Emil nevű züllött író, aki a rendőrségnek politikai ügyekben többször besúgója volt már, ’igen fontos adatokat’ szállított” Konstennek. Az „igen fontos adatok” Károlyi Mihály képviselőházi beszédei, hírlapi cikkei és nyilatkozatai voltak, *Herman Konsten* (örnag, a magyarországi német kémszolgálat ekkori vezetője, aki 1918 elején nagyszabású provokációt szervezett Károlyi ellen, mint utólag bebizonyosodott, ered-

ménytelenül) Károlyi antantbarátságára keresett (és bőséggel talált) a német hadvezetőség számára adatokat és bizonyítékokat. Meggyőződésem szerint Szittyától (akinek Károlyival semmi személyes kapcsolata nem volt) ismeretlen és mindenek felett bizonyító erejű, egyben titkos iratanyagot aligha remélhetett, és bizony elegendőek voltak a bizonyításra Károlyi korábbi és egyidejű nyilatkozatai is.

De Konsten „dolgozott” a „vörös gróf” legfőbb politikai ellenlábásának (egyben unokatestvérének), *Károlyi Imrének* is. „Igen fontos adatokat” Konsten és más csak Károlyi közvetlen környezetéből kaphatott volna talán, ezért a dilettáns játék, a név- és szerepcseré (l. emlékiratok), amelybe a gróf a sajtóháború, a sajtóper és egyebek után belement. És számomra legalábbis meglepő *Kéri Pál* tettekre kész igyekezete; szerepét vállalva azonnal bűnbakot is keres, és azonnal talál: Szittya rendőrspicliségének makacsul táplált vádjá kétséget kizáróan tőle származik. „Consten bejt” Szittya valóban ismerte még Párizsból, a „török őrnagy” már ott tanulmányok írására kérte fel őt, az író Budapesten sajtókonferenciát vállal és vezet számára, pénzt is fogad el tőle nyilván, hiszen munkát végez neki.

Károlyi Imre (ekkor az Angol–Magyar Bank elnöke, aki *Az Újság* 1918. január 19-i számában megjelent nyílt levelében „a béke lehetőségét az ellenséggel való kacérkodás által elodázó félhazaárulónak, politikai kalandornak” minősítette az ekkor még csupán tájékozódó, de egyre nagyobb tekintélyű ellenfelét; cikkére ugyanitt *Károlyi Mihály* a január 22-i számban válaszolt) és *Konsten Hermann* közös provokációja már 1917 végén elkezdődött Károlyi Mihály emlékezete szerint, 1918. május 11-én *Urmánczy Nándor* (a későbbi „országzászló mozgalom” szellemi atyja, ekkor még a „vörös gróf” híve) képviselő parlamenti interpellációt nyújtott be a Függetlenségi Párt nevében az ügyről, komoly hírlapi csatározások folytak minderről 1918 tavaszán. Végül a háborús cenzúra „eltussolta” az ügyet Károlyi Mihály életrajza szerint.

És bár Károlyi Mihály feltétlen bizalmát élvezte ekkor (és később ugyanígy), az „ügyben” kétes szerepe lehetett gyanúm és feltételezésem szerint *Kéri Pálnak* is. A későbbi események, *Az Emberben Göndör Ferenc*cel együtt indított közös támadások és provokációk a Kassák-kör és a Tanácsköztársaság kulturális élete, vezetői ellen legalábbis vitathatóvá teszik ekkor még pozitívnak tűnő politikai szerepét, gyanússá ekkori állításait, köztük a Szittyát is ért vádak. A képlet így túlságosan tisztává lett, ismeretlen nem marad. Valahol itt gyökerezik Szittya „fasiszta ügynökségének” későbbi feltételezése (a Károlyi-emlékirat jegyzeteiben), bár a fejlemények utóbb éppen az állítás ellenkezőjét igazolják. *Kiss György* (a jegyzetíró) állítására bizonyítékot aligha talált volna, ha keres. Így kezébe kerültek volna (Szittya írásaival) a *Querschnitt*, a *Berliner Börsenkurier*, a *Hamburger Fremdenblatt*, a *Pariser Tageblatt* (1934), a párizsi *Die Zone* (1934/35), az *Orient und Okzident* (1935), a *Republique* (1935), a *Vendredi* (1936), a már Moszkvában kiadott *Das Wort* (1938) számai. A bécsi *Österreichs Avantgarde 1900–1938* kiállításon néhány példányuk szerepelt, a katalógusban a felsorolás.

A „Konsten ügyet” (bevallottan csupán az emlékezetére és írói intencióira bízva magát) *Kassák* is ismerteti. Mikor Szittya hazatért (emlékezik *Kassák*), jobboldali lapokban néhány kis riportja jelent meg, majd lapot alapított *Horizont* címmel maga is. Szittya lapja (így *Kassák*) „karakter nélküli torzszülött, minden cikkében van valami gyanús politikai célzatosság, világos csak annyi benne, hogy kimondottan a szocialisták ellen íródik. A munkatársai ismeretlen emberek, valószínűleg álnevekkel dolgozik és nem

tudható, hogy honnan veszi a pénzt a nyomdaköltségekhez”. Nos, az így jellemzett lapot az *Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának* katalógusai nem ismerik. De sorozat-címként olvasható az egyetlen magyar nyelven megjelent Szittyai-kiadvány borítóján („*Horizont füzet első szám*”), amelyben hősünk 1918 nyarán az őt ért vádakra válaszol. „*Kérike Palikát*” célozza meg, a felszínes újságírást, hiszen az őt ért vádakat a vádaskodók egymásra hivatkozva ismételtetik. A kör bizonyítékok nélkül záródik tehát.

„Nem vagyok anarchista (mindig tiltakoztam az ellen, hogy valamilyen jelzõt fessenek a homlokomra) – írja az *En Szittyai Emil a bizonyítékgyáros, Consten bej és Károlyi Mihály gróf* (Bp. 1918. A Budapesti Fremdenblatt nyomása, 15 lap) c. füzetében – s mégis kitiltottak Poroszországból, egész Ausztriából, Olaszországból, két svájci kantonból, Aaraból és Tessinből, börtönben ültem Sankt Pöltenben, Berlinben, Rómában, Aarau, Locarno és Triesztben, mindezt azért, mint hogy jól informált Kérike tudja, mert ezzel honorálta a rendőrség ezeken a helyeken besúgásaimat. Párizsban hónapokon keresztül aludtam Lampérth Géza festőművésznél, Raith Tivadarnál . . .

Münchenben tartózkodásomról Dunajecz Nándor székesfővárosi tanító adhat felvilágosítást. Naponta 10–12 órát ültem könyvtárakban a besúgás szabályait tanulmányozni, s esténként elmentem 80 Pfennigért koldulni Herbergre, hogy másnap egy főzelékre a népkönyhán legyen pénzem . . .”

És hasonló stílusban, a megsértett önértetű ember keserű hangján tovább. Aligha lehet kevesebb okunk Szittyának hinni, mint Kérinek, bár ingadozásunkat erősen növeli a füzet címdalán szereplő német nyelvű újság nyomdai impressuma. És bár Szittyai a lábaival tanulmányozta legkivált a földrajzot (így sokszor tévedhetett), könyveinek többszöri elkobzása (ezekre ő is hivatkozik), rendőri jelentések igazolhatják az ő állításait. Kériét híre és hírneve.

Nem ő hozta összeköttetésbe a grófot a szocialistákkal, mint ez az újságokban olvasható (folytatja Szittyai a védekezést tovább), bár Károlyit kapkodó és dilettáns politikusnak tartja, hiszen pályáját páfördulások jelzik, de közös bűnük a francia szimpátia. „Consten bejt” legkivált az érdekelheti, milyen biztosítékok fejében engedték Párizsból útjára az 1914-es hadüzenet után Károlyit, holott itt sok magyar állampolgárnak adtak lehetőséget arra, hogy megismerje Franciaország, „fekete kolostorait”.

A füzetke Szittyai kissé frivol stílusának, egyben a kor politikai, közéleti és irodalmi káoszának is jellegzetes eredménye („ . . . mindenkinek elmondtam a New York karzatán, hogy kém vagyok . . .”), hasonlóképpen, mint Károlyi Mihály, Simonyi Henri, „Robinson magándetektív”, Orbók Attila vagy Károlyi Imre és Konsten Hermann akár egy bűnügyi komédiába szépen beleillő játszadózása is. A hitelrontó és tisztességtelen provokáció ellen védekező gróf olyasmi ellen védekezik (antantbarátság, barátkozás a szocialistákkal stb.), amit minden tetteivel és szavával korábban maga bizonyít. Ellenlábasainak Szittyára komoly szükségük aligha lehetett. De kérdés marad (és elgondolkodtató), hogy Kérinek miért volt szüksége bűnbakra. Hogy később hasonló vádakkal Kassákot és társait vádolja meg?

Kassák talán inkább a közhangulatra emlékezik; gyanúit később nem ismétli meg. Kérítől ő is megkapta a magáét 1919 tavaszán és nyarán, vele Mácza János és a többiek. Feltehetően a vádak alkotói is elvesztették előtte hitelüket, bár Szittyai „rehabilitációja” Kassáknál csak néhány évtized múlva érkezik el. Az önéletrajz utolsó fejezetei még a teljes elutasítás hangján tartják „antiszocialistának” a későbbi „alteregót”: „ . . . Ennek a

komédiának is le kellett játszódni. Szittyá kiszakadt abból a talajból, ahol fölnőtt, és hiába élősd természetű, levakarhatatlanul mindeddig nem tudott semmiben sem megkapaszkodni. Eladja magát egy öltözet ruháért, amit még aznap leöntöz mindenféle ételhulladékkal, néhány koronáért, amik szétfolynak az ujjai közül, egy nőért, akitől pedig testben és lélekben irtózik...

Végül is úgy beszélünk az esetről, mint ami nagyon távol van tőlünk, olyan távol, mint maga Szittyá, akit többé sem gyűlölni, sem sajnálni nem tudok. Ő össze-vissza kóvályog az ūrben, minket egyre hevesebb tempó visz a cél felé..." (*Egy ember élete. Károlyi forradalom* 123–124. l.)

„Milyen nehéz annak az országútról elszakadni, aki egyszer belekóstol a csavargásba. Úgy látszik, Szittyá örökre eljegyezte magát a csavargók rendezetlen sorsával. El szeretnénk felejteni és becsukott szemmel is látjuk őt..." – vonja meg Kassák általánosítható végkövetkeztetéseit a feleségével folytatott, bár jóval későbbi beszélgetés során.

De a „sanda csavargó” (egy idős kori Kassák-vers címe ez) neve, sorsa és alakja olykor-olykor ismét a kassáki tudatfelszínre kerül. Bizonyosan így történt akkor is, amikor érdeklődő levelem olvasta a Mester, és csak néhány apró adatot jelezve 1966. október 31-i levelében a felesége válaszolt: „... bocsássa meg, hogy én írok férjem elfoglaltsága miatt, de ketten együtt sem tudunk sok újat mondani Szittyára vonatkozólag. A *Mercure de France* néhány évvel ezelőtti egyik számában olvastam róla egy cikket, olyan portréfélé. Ebben érdekes csak az volt, hogy a háború alatt körülbelül nyolcvan emberrel meséltette el álmait, ezeket feljegyezte és később könyvben kiadta, minden kommentár nélkül. Egy hazai napilapban pedig néhány évvel ezelőtt megjelent tollából egy cikk (vagy a *Népszabadságban*, vagy a *Magyar Nemzetben*) tárczaformában, ha jól emlékszem, Blaise Cendrars-ról, mint személyes jóbarátjáról. Továbbá azt tudjuk, hogy Párizsban a *Deux Magotsban* (irodalmi kávéház a Saint Germain des Prés-n) tanyázott. Semmiféle dátumot az előzőekre vonatkozólag nem tudok, mivel ezek számomra semmi fontossággal nem bírnak. (Nem a tények, hanem a dátumok.) Ha azonban Magát érdekli, biztosan van mód arra, hogy fellelje őket..." Hát bizony érdekelt. A jelzett folyóirat, a *Mercure de France* említett cikkét nem találtam, bár a jelzett Szittyá-könyvet ismerem. Nem találtam a *Les Lettres Françaises* 1964-es Szittyá-nekrológiát (ezt utóbb jelezte Kassák), ugyanígy a *Cendrars*-ról szóló hazai napilapcikket sem, ennek megjelenésében így erősen kételkedem. A nagyszerű franciáról magyarul lényegeset amúgy is éppen Kassák, Somlyó György, Gyergyai Albert és Nagy Géza írt, bárha az előszavaknál lenne bőségesebb irodalma is. A „villámsújtotta ember” (akinek Szittyá a barátja és munkatársa volt) megérdemelne még jó néhány misét.

De hitem szerint Kassák Szittyáról a levélben jelzetteknél jóval többet tudott, így tűnik tartózkodásaiból is. Egy nagyszerű költeményének – *Elporzott évek (A tölgyfa levelei* – 1964) – tanulságaként úgy tűnik, találkozhattak is (Párizsban? Budapesten? valójában vagy csak virtuálisan?), a vers lírai indítékát talán Szittyá halálhíre adta, gyönyörű elemzését (a megidézett vendég kilétét is felfedve) Gyergyai Albert a *Miért szép?* (Bp. 1966) című elemzésgyűjtemény lapjain.

Szittyára ráismerhetünk ugyan magából a hosszú költeményből is, hiszen Kassák az eposzban és az életrajzi regényben egyként elmondottakra emlékezik. Az egykori útítárs szinte változatlan maradt („Az utcák fölzaklatott hullámozása a te mindennapi fürdőd... Egyetlen szentséget ismersz a csizmatalpat, amivel az urat és szolgáját egy-

formán bele lehet taposni a földbe . . . Tudsz gyilkolni és áldozatot hozni . . . Szónokolj csak barátom . . . ez a te nagyságod . . . ”), de *a kassáki szemlélet módfelett sokat változott*.

Az egykori jóbarát (valóságos? virtuális?) megjelenése az ifjúság kútjait tárja fel Kassák előtt („. . . olyan aránytalan voltál s mégis szép akár egy zsiráf . . .”), az exodus újraélt és átértékelte emlékeit. „Megértik egymást”, egykorvult csavargásaikról beszélgetnek a rumos poharak mellett, az egykori közösség újraéled, vagy újjászületik. „Olyan vagy mint én” – vallja Kassák –, és egyéforrasztja őket ismét a kisemmizettek sorsai feletti szánakozás („. . . sajnálom azokat, akiket félrelökni a táltól s egy frissen sült kenyeret látnak nehéz álmukban az éjszaka mélyén . . .”), a búcsúzás ezúttal végleges percében megérzett közeli halál.

Ami nem történt meg ismeretségük hat évtizede során, most bekövetkezik: *megcsókolják egymást* (valóságosan? virtuálisan?), „a kapun túl” elmúlik már minden gyanú, elszállnak talán a kételyek is. Megszűnik minden ellenségeskedés.

A hétköznapi lett ismét ünneppé *Gyergyai Albert* szerint, a „*találkozás drámája*” új katarzisokat teremt:

„. . . Aki azt is szeretné tudni, ki volt Kassák vendége, vagy legalábbis a költemény vendégének mintája, lapozza fel az *Egy ember életének* azt a felejthetetlen fejezetét, ahol a fiatal Kassák Németországban, Belgiumban és Franciaországban csavarog s legállandóbb útítársa egy nagyszájú anarchista, egy érzelgős szélhámos, aki könyöradományokból tengeti az életét, hol nagy terveken töri a fejét, hol vinnyog a tehetetlenségtől, s akitől Kassák, bár megveti, kineveti s nehezen szenvedheti, s akit hol hétszínű papagájnak, hol sivatagi tevének, hol könyörtelen utcagyereknek nevez, hosszú hónapokon át nem tud vagy nem is akar elszakadni. Szittyá Emil, mert így hívják, aki hol aranyásónak készült, hol a Krisztus-képekről akart roppant méretű monográfiát írni, hol expedíciót szervezni az orosz cár meggyilkolására, nemcsak Kassák képzeletében élt: fáradhatatlan és végzetlenül csavargásai után végre mégis megtelepedett Párizsban, Németországban, majd Svájcban s németül és franciául versei s regényei jelentek meg s főképpen művészettörténeti tanulmányai, amelyek révén odakinn bizonyos tekintélyre is tett szert, míg idehaza alig vagy sehogysem ismerték. Halálhírének körülbelül akkor hozták a svájci lapok, amikor Kassák új verseskötetével, *A tölgyfa leveleivel* jelentkezett s a kötetben az *Elporzott évekkel*, amelyet így, ebben a távlatban, afféle véletlen s öntudatlan gyászéneknek is felfoghatunk: hatodik érzékével a költő ily módon szól bele a sorsba, így formál törvényt a véletlenből és a magyar Tölgyfának egy rég elsodrott levelét így idézi, így hozza vissza, így csillantja költészetének jóltevő s jóvátévő világosságában” – fejezi be a nagyszerű versportrét *Gyergyai*.

Nos, ezt a „jóvátévő világosságot” (ebben a törvényt) érzem és követem én is, „Szittyá-kutatásaimhoz” indítékokat valóban Kassák adott. A továbbiak már szinte csak szerencsés véletlenek ötvözetei, a kezdetben hanyag, utóbb pedig talán elkapkodott, de mindvégig permanens gyűjtőmunka szerény eredményei csupán. De bizonynyal többek a semminél, ha nem is hoznak teljes felmentést, mégis lehetetlenné teszik az oly kerekre és véglegesre formált ítéleteket. Néhány folyóiratból és könyvből, bibliográfiákból és baráti levelek az enyémnél óvatosabb hangú közléseiből, külhoni ismerősök és a magam kutató áldozatából össze tudom rakni (kevés hézaggal) *Szittyá Emil* életének mozaikját. Meg tudom idézni „a magyar Tölgyfának egy rég elsodrott levelét”, a kutató és gyanakvó szándék mellett van még néhány adat Szittyáról az asztalomon. Vajha láthatnám minden kötetét, későbbi festménykiállításának legalább katalógusát.

*

Jó pár esztendeje egy írókból és irodalomtudósokból álló kollégium Kassák eposzáról, *A ló meghal a madarak kirepülnekről* ankétozott. *Formateremtő elveket* kutatott a költői alkotásban, a „szintézis-vers”, a „számvető-vers” (stb.) alaptípusainak elemzése mellett az eposz egyik hősének kilétét és a hős eposzon kívüli sorsát feszegetni célja nem lehetett. A műben szereplő személyeket az ankétozók mintegy *jelképek*nek tekintették, bizonyval azok is. Szittyá ebben a rendszerben az „új Messiás” ellentettje, a „szőke tovaris” lett.

Csúri Károly előadásában Szittyá kitalált személynek minősül, elemzésében „*mint embléma és fikció*” szerepel. Papp Ferenc gyakoriságot vizsgáló szótára Kassák írásmódja szerint kisbetűvel jegyzi a „szittyá” személynév előfordulásait. Csúri Szittyát fiktív névnek véli, s ebből vonja le azt a következtetést, hogy „Szittyá kísérlete a valóság eszmei síkon történő meghaladására a szittyá szóban emblematikusan kifejezésre jutó *keletiségben* jelent a félkrisztushoz viszonyítva pozitívabb értéket...” (?) – Vítázik Csúrival ízlésünk szerint Aczél Géza (*Alföld*, 1976. 3. sz.), aki a „világfi Szittyában” (adjuk számára vissza a nagy kezdőbetűt!) nemcsak eleven embert lát, de olyant is, akinek „új vallásossága azonban túlmutat a Júdás-szerepen”. Tehát – ha jól értelmezem – olyan valakit (hajtja a tanulmány az én malmomra a vizet), akivel érdemes foglalkozni a sokfelől érkező baráti lebeszélési kísérletek ellenére is. Akinek munkája és munkássága, ihletteremtő ereje Kassáknál, Júdás-szerepe a kortársak tudatában (eposzi funkció) és egész életműve figyelmet érdemel. Sokszor hangoztatott, de mindenkor feltételezett, bőséggel bizonyíthatatlan, utóbb már meg sem erősített kapcsolatai ellenére is. Ily módon mindegyre duzzadt a „Szittyá-dossziém”, közben már kezembe került néhány könyve is. Közöttük betűhív újrakiadások („reprintek”), mert munkája mindegyre érdekesebb az avantgarde korát kutatók előtt. Egykor elátkozott művei forrásmunkává értek az évtizedek során, az eredeti kiadások pedig beszerezhetetlenek.

Szándékaimban és fikcióimban mindegyre támogatott, hogy Szittyá szerzői nevével sokfelé találkozhattam és találkozom (többször váratlanul) a különféle művészettörténeti bibliográfiákban és katalógusokban, baráti ajándékként utóbb a tulajdonomba került egy jelentéktelen cédulája („autográfia”) és egy nagyon értelmes könyvecskéje is (*Notes sur Picasso*), ebben egy kézzel írt dedikáció. Nagykönyvtáraink őrzik e „fiktív lény” egynéhány könyvét.

A *Du-Atlantis* című, pazarlón szép svájci folyóirat 1966. szeptemberi száma *Zürich 1914–1918* közötti idejét eleveníti fel. Tanulmányokban és fényképekben, egykori írások felidézésével a világháborús évek itt élő emigránsait, a város ekkori életét, az itt folyó művészeti mozgalmakat. Azt az időt, amikor itt tartózkodott többek között az orosz kommunista emigráció, itt élt *Lenin*. Itteni napjaira Szittyá is emlékezik, a kávéházakban a dadaistákkal, Tzarával és másokkal sakkozott. Nemzetek feletti volt az itt lakók élete és igyekezete.

Itt élt ekkor *Hans Arp*, *Paul Bodmer*, *Augusto Giacometti*, a román *Marcel Janco*, *Wilhelm Lehmbruck*, *Fritz Pauli*, *Christi Schad*, *Hans Richter*, *Sophie Taeuber-Arp* és mások is, akiket ma számon tart a képzőművészetek története. Az írók közül itt tartózkodott *Karls Stamm*, *Eduard Korrodi*, *Johannes R. Becher*, *Ivan Goll*, *Leonhard Frank*, *Franz Werfel*, *James Joyce*, *Ludwig Rubiner*, *Leonid Andrejev*, *Hugo Ball*, *Emmy Hennings*, *Frank Wedekind*, *Tristan Tzara*, *Richard Huelsenbeck* és mások, furcsa egy társaság, és a felsorolást ki győzné tovább. A kávéházak asztalainál többször együtt töltötték a nappalokat. A legtöbbjük a behívók elől húzódott ide, itt berzenkedett a

háború ellen, itt találták fel a dadát, a szorgalmasabbja itt is dolgozott. A színpadon *Elisabeth Bergner* volt látható és hallható, *Ferruccio Busoni* dirigálta a színházi zenekart.

És az itt töltött idők emlékét őrzi a sokféle emlékezés, amely azonos nevezőre először az említett folyóiratban került, külön-külön sokféle kiadásban olvasható.

Szittyá Emil ebben a társaságban élt, amikor éppen itt tartózkodott. Bizonyos emlékezetesen, hiszen a folyóiratszám fényképét közli, rövidke és frivol életrajzát, emellett írásait. Arcképe mellett *Latzko Andoré* látható („1876–1943, magyar író, 1917-ben megjelent könyvével – *Menschen im Krieg* – gyors dicsőséghez jutott, akkori-ban emigránsként élt Zürichben”), róla a *Magyar Irodalmi Lexikon* is megemlékezik, Szittyá nevével ebben nem találkozunk. Hasonlóképpen nem a „*Mindenki újakra készül*” című 1918/19-es cikkgyűjteményben, a világháború és a forradalmak korának alapos irodalomtörténeteiben. Csak éppen álnevét közli a *Magyar szocialista irodalom* anyagát összefoglaló bibliográfia (Bp. 1975. Petőfi Irodalmi Múzeum). De nem jegyzik 1918-ban megjelent és korábban megidézett füzetét.

Asconát, az itt időző Szittyát ugyanez a folyóirat mutatta be, itthon elkobozták, vagy megvetően recenzálják a könyveit (*Németh Andor*: A züllött árnyéka, monológ. Szittyá Emilnek, a magyar világcsavargónak „*Der Kuriositäten-Kabinett*” című könyve jelent meg a See-Verlag Konstanz kiadásában (Berlin, 1922. – *Diogenes*, 1923/10. sz. 4–5. l.), de megtalálhatók más európai nagyvárosok könyvtáraiban. A *Németh Andor* által megidézettnek 1973-ban megjelent reprintje is. 1979-ben ismét.

Az asconai napok után a zürichi idő az író első fénykora volt, a budapesti társak ezt nem hitték el neki.

*

„Felbukkant Szittyá. Egy kölyök arcú aggastyán, egy koldus, aki az utóbbi idők fortélyosságait küzdi le magában. Szeretett Hölgyünknek meghatóan mosolygó és összetört táncosa, aki könnyek között visszhangozza a nyelv és a helyesírás törvényeinek ellentmondó imáit, és akit a Madonna addig fog simogatni, míg összes gyermekes káromkodásait elfelejti, és elszenderedik . . .” – írja emlékezéseiben *Hugo Ball*, *Emmy Hennings* férje, az egykori profán és gyarló németiségű fiúról, aki táncosként szolgált rá a társaság bizalmára előbb. Ball alapítja 1916-ban itt a *Cabaret Voltaire*-t és a *Galerie Dadá*t (Szittyá így kellemes társaságba került), az idézet a *Menekülés az időből* című naplójából való („*Flucht aus der Zeit*”, 1927).

Hans Richter közismert *Dada-monográfiája* (*DADA-Kunst und Antikunst*, Köln, 1964, DuMont Schauberg) névmutatójában sem említi Szittyá nevét, a különféle helyeken megjelent emlékezéseiben *Marcel Janco* (*Dada-Erinnerungen*, 1966), *Robert Faesi* (*Erlebnisse – Ergebnisse, Fragmente*, Zürich, 1963, Atlantis Verlag), *Richard Huelsenbeck* (*Liebe zu Zürich*, Neuen Zürcher Zeitung, 1959. február 18.) és a társaság többi tagja inkább a közösen eltöltött időkről, a *Cabaret Voltaire* napjairól (itt Szittyá is közreműködött) ír.

De az itteni eseményekről a legbőségesebben éppen Szittyá számol be a *Das Kuriositäten-Kabinett* (Konstanz, 1924. – újabb kiadásai: 1973, ill. 1979) című, módfelett gazdag emlékezéskönyvének lapjain. A kötetből idéz a *Du-Atlantis* jelzett száma, és hasonlóképpen (más ekkor itt élő „dadás” írásaival együtt) az *Expressionismus, Aufzeich-*

nungen und Erinnerungen der Zeitgenossen című kiváló antológia (Olten, é.n. Walter Verlag), ezek mellett jó néhány hasonló gyűjtemény.

„Limmat, ez a kispolgári és sajtuszagú város, ahol az asszonyok negyvenhatos cipőket hordanak – írja Szittyá –, a háború idején olyan kellemes légkörrel rendelkezett, amely szinte tágitotta a tüdőt. Így tiszta értelemmel lehetett itt gondolkodni a határokon túl zajló véres eseményekről . . .

Amikor *Hugo Kerstennel* 1915-ben Zürichben megalapítottuk a *Der Mistral* című, a háború idején egyetlen európai szellemű folyóiratot, tettünk nemcsak az egész svájci sajtó azonnali gúnyolódását váltotta ki, de később sem vették komolyan. Pedig a lap valóban sok égtáj íróit egyesítette, valóban nemzetközi volt. Még *Kurt Hiller* is írt nekünk egy túlságosan hazafias cikket, de csak *Karl Sternheim* volt az egyetlen, aki egy teljes esztendőre szóló előfizetési díjjal támogatott. A *Der Mistral* a háború alatt született művészeti mozgalomnak mégis egyik figyelemre méltó eredménye és a továbbiak indítóka, bátorítója lett. Az első szám megjelenése után *Hugo Ball* és *Richard Huelsenbeck* még Berlinből egy közösen írt röpiratot küldött nekünk, ebben nemcsak a háború ellen tiltakoztak, de már a művészetek intellektualizmusa ellen is. Ebben a természetellenes jelenségben vélték felfedezni egyik okát annak, hogy a nemzetközi tiltakozások ellenére sem lépett fel senki a háború ellen komolyan.

Kerstennek és nekem ebben az időben már nem volt elég levegőnk ahhoz, hogy a mozgalmat tovább folytassuk, de az említettek hamarosan Zürichbe érkeztek *Emmy Hennings* társaságában, és nálunk sokkal erőteljesebben és nálunk sokkal erőteljesebben és következetesebben vették kezükbe az internacionalista mozgalom irányítását. Ezzel kezdődött a háború idején Zürich fénykora.

*Hugo Ball*nak már komoly tapasztalatai voltak a német irodalom forradalmi mozgalmából. Münchenben – még a háború előtt – *Revolution* címmel folyóiratot alapított, melynek már az első számát elkobozták. Az elsők között volt, akiknek hányingerük támadt a háborútól, ezért külföldre menekültek. Zürichben először a *Jugendgarde* című folyóiratba írt költeményeket, amelynek szerkesztője akkor az azóta híressé vált kommunista vezér, *Willy Münzenberg* volt. *Ball* és felesége, *Emmy Hennings* ebben az időben elképesztően sokat éhezett, de a világ figyelmét elsőként ők hívták fel *Henri Barbusse Tűz* című regényére, és ugyancsak ők alapították Zürichben a *Cabaret Voltaire*-t, ahol csak következetesen forradalmi műveket adtak elő. *Ball* volt az, aki az intellektuális zagyaságok kigúnyolására megteremtette a dadaizmust, amelyet aztán mások – így *Tzara* – ugyancsak felhasználtak a siker érdekében.

Minden világrészből özönlöttek a művészek Zürichbe, és ebben a körben ismét egyesült ez az internacionalis művészgárda. *Ball* nemzetközi képzőművészeti kiállításokat rendezett, a *Cabaret*-ban találkozhattunk *Else Lasker-Schülerrel*, *Christian Schaddal*, *Hans Arppal*, *Slodkival*, *Hans Richterrel*, *Viking Eggelinggel* . . .

Különben *Hans Richter*nek állítólag ugyanolyan sikere volt a hölgyeknél, mint *d'Albert*nek. Tucatszám fenyegették meg őt a hölgyek, hogy öngyilkosok lesznek, ha nem szereti őket.

Néha más hírességgel is összefutottunk a kabaréban, így *Jacob Christoph Heerrel*, a svájci regényíróval, aki pompásan szórakozott itt, és idős kora, kitűnő *Gartenlauben*-regényei ellenére is a dadaizmus mellé kívánt állni . . .”

Eddig a krónika kiragadott részlete, de könyvében Szittyá megemlékezik egyéb „találkozásairól” is: „a különös eseményekkel, csavargókkal, bűnözőkkel, artistákkal, vallásos őrületekkel, szexuális furcsaságokkal, szociáldemokratákkal, szindikalistákkal, kommunistákkal, anarchistákkal, politikusokkal, művészekkel” („a cím egy egész könyv!” – írta egykori informátorom) megesettekkel, szól még *Lenin*ről is, akivel sokszor találkozott. A *Hugo Kersten* és *Walter Serner* társaságában alapított folyóirat (Kassák írta le küllemét) összesen három számot ért: 1915. március 3., március 21. és április 26. olvasható a színes lapfejeken. *Kurt Hiller* „radioaktív beszédeit – 1914–1964” (1966), *Egy élet a korral szemben* című önéletrajzát (*Leben gegen die Zeit*, 1969) bizonynyal érdemes lenne átlapozni, hasonlóképpen *Hugo Ball* és mások emlékezéseit.

Szittyá a *Cabaret Voltaire*-ban is segédkezik, közben járhatott több ízben idehaza (míg talán 1918 őszéig itthon nem rekedt), hiszen *A Tett* első száma 1915. november elsején jelent meg, ő pedig ott van az alakulásnál. Az utolsó *A Tett*-szám 1916. szeptember 20-án, közben az elkobzott második és tizenhatodik, az „internacionalista szám” (szerkesztésében Szittyának része is lehetett), amelyik végül a betiltás indoka lett. Úgy tűnik, Szittyá „ingázhatott” Budapest és Zürich között (hogyan tehette?), majd a svájci kiutasítások következtében hosszabb időre itthon is ragadt.

A *Cabaret Voltaire*-ben sikere lehetett. Kitűnő színész és remek előadó, polgárpukkasztók az írásai is. A Kassák-eposz eleven szemléletességgel ír le néhány korábbi attrakciót:

„és szittyá
megcsókolta az orosz kabátját
tisztá vagyok mint a gyermek
mondta – ha tripperem nem lenne elmennék carsz-
koje szélóba hogy megölhessem a cárt
.....
... dunajecről mesélt a magyar tanítóról
aki most hegedűvirtuóz a chat noir-ban
9 szeretője van idegen francia lányok akik
csatalovak
voltak a francia–német háborúban
megnéztem jegyzeteimet: 3004 krisztusképet láttam
idáig
9-féle tojást találtam a madárfészekben
lütichnél elhajtottam 2 tehenet
tehát
300 kilométerre voltam párizstól
s fejünk fölött mankón jártak a papagájok
.....
most párizs ringat bennünket mondta szittyá egészen
megfeledkezve tripperéről
.....”

Így teltek tehát az idők 1908–1918 között. És ha jobban meggondoljuk Kassák emlékeit: kettejük feje felett repült el az a híres nikkellé számvár. A papagájok

hozzájuk viszonyítva valóban megbénult szárnyakkal repkedtek az eget felé. Azonos színű a köntösük, vitájuk papagájbeszéd.

„Gyávák gőgéből bátrak szerénységéből tákolt össze az élet ez az istentelen kontár” — írja az *Elporzott években* Szittyáról Kassák, pár sorral alább vallja a következőt: „Nem irigyellek olyan vagy mint én és megértjük egymást...” Szinte sajnálható, hogy ez a megértés csak évtizedekkel később érkezett, amikor a költő kosara már könnyekkel, jajkiáltásokkal, késpengékkel, üvegszilánkokkal és versekkel tele, „amiket a kutya se vesz észre”.

Értették ők egymást fenemód, innen az ellenkedés.

*

Rába György a zürichi *Der Mistral*t igen jelentős folyóiratként mutatja be: „Az *Éposz Wagner maszkjában* egyik költeménye, a groteszk hangutánzással induló 'Brr... bum... bumbum... bum... — zokog az ég és zokog a föld', Kassák hajdani csavargó társának, Szittyá Emilnek zürichi expresszionista folyóirata, a *Der Mistral* legelső számában németül (*Die Schlacht*) jelent meg — együtt *Apollinaire* első közlésének számítható, francia nyelvű *2e Canonnier conducteur* című, részben képvers-jellegű költeményével. *Apollinaire*-hez, aki Zürichhel rendszeresen levelezett, a folyóiratszám feltehetően eljutott, így rangja és híre szerinti ismerhette Kassákot, de vajon eljutott-e a *Der Mistral* e száma Kassákhoz is? Aligha, különben nem Raith fordításából tanulta volna meg *Apollinaire* nevét és művészetét, és talán nem szólna Szittyáról sem olyan lekicsinylően az *Egy ember életében*. Egyébként *Romain Rolland* megemlékezik háborús naplójában a *Der Mistral* indulásáról, futuristának minősíti, és két verset idéz: az egyik Kassáké, a futurista stílus példaként, a másik *Apollinaire* képverse — a teljes elrettentésül...” (*Eszmei és irodalmi találkozások — Apollinaire magyarul*. Bp. 1970. 388. 1.)

Nos, az említett *Der Mistral* szám Szittyá kezétől Kassákhoz minden bizonnyal eljutott, hiszen még a színeit is ismeri, maga ír erről az *Egy ember élete* más helyén, utóbb *A Tettre* emlékezõn. És gondot aligha okoz az, hogy Kassák ismerhette-e előbb *Apollinaire* nevét. Abban, hogy *A Tett* első számában *Raith Tivadar* fordításában a *Saint-Merry muzsikusa magyarul olvasható, Kassák mellett Szittyának, közös párizsi emlékeinek és a Der Mistralnak, főképpen Apollinaire-nek* (talán még az 1910-es *Világnak* is) egyaránt része lehet, a fordítónak ugyanígy. Kassáknak *Apollinaire*-t nem 1915-ben kellett megismernie: „Mindössze egyszer ültem vele a Dôme-ban, 1909-ben, akkor találkoztam *Blaise Cendrars*-ral és néhány kortárs festővel is — írja Kassák egy levelében (idézi *Réz Pál Apollinaire válogatott műveinek* (Bp. 1967) jegyzeteiben). — A továbbiakban csak az irodalmával voltam kapcsolatban.”

A *Der Mistral* első számában megjelent két vers különben (akár futuristának, akár expresszionistának tekintjük is őket, akár elrettentő példaként) nagyszerű. A Kassák-vers németre fordítója bizonnyal Szittyá maga lehetett. Ki más tudhatott volna akkor Zürichben Kassákról és magyarul? Tehát Szittyá ismerhette még a verset az *Éposz Wagner maszkjában* megjelenése előtt. Minden bizonnyal kéziratban, így volt a párizsi elválás és az 1915-ös budapesti találkozás között is kapcsolatuk. Feltehetően Szittyá egyik korábbi budapesti tartózkodása idejéből, esetleg levélben is.

*

És itt meg-megszakad a nyom: Szittya Budapestre ismételtén 1917/18 telén vagy már tavasszal került, amikor *Hermann Konsten* „sajtóreferense” lett. Előtte többször és talán hosszabb időre is Budapesten, 1918 őszén már bizonyosan újra Svájcban; német nyelvű köteteinek kiadási helyei szerint. Esszéinek, „kurzgeschichtéinek”, szentségtörő regényeinek impresszumában *Berlin, Bécs, majd Postdam és Konstanz* szerepel, közben *Hamburg és Lipcse* 1919–1925 között, feltehetően ezek az író hosszabb-rövidebb ideig tartó lakóhelyei.

Vannak saját kiadásában („*Horizont Verlag*”) megjelent művei, bár sikere lehetett, hiszen egy-egy kiadó több Szittya-mű közreadására is vállalkozott, az író 1924–25 között szerkeszti a *Kiepenheuer Verlag* vállalkozásában megjelenő *Der Kulturspiegel* című folyóiratot (Berlin–Postdam).

Ez időben írja legismertebb és legeredetibb hangú, sokszor idézett és nemrégiben kétszer is újrakiadott, tehát módfelett forrásértékű kötetét („*Das Kuriositäten-Kabinett*” Konstanz, See Verlag, 1924; a könyv Szittya szerint öt újranyomást ért meg közvetlenül megjelenése idején), ebben a Zürichben, Párizsban, más svájci és német városokban, a Budapesten eltöltött háborús fél évtized eseményeire, „furcsa figuráira” emlékezik, jó néhány portréja „reváns-jellegű”. Kassák „tettvágya” is előkerül, ugyanígy jó néhány „svindlerzseni”, legkivált a zürichi ismerősök és jóbarátok; friss még az emlék, eleven az expresz-szív-dadaista ábrázoló erő.

Az olümposzi atyának felfogadott *Henri Rousseau*-ról szóló könyvecskéjét (1924), a *Festősorsok* (*Mahlerschicksale*, Asmus Verlag, 1925) című, tizennégy festő portréját közlő kötetét, a sorsok és művek „ezoterikus” értelmeit feltáró esszéit *Hamburgban* jelenteti meg. A megidézettek között található *Van Gogh* és *Henri Rousseau* (ismét), *Wilhelm Dressler* és *Mihail Vrubel*, a „proletár Dix”, *Marie Laurencin*, *Marc Chagall*, *Oscar Kokoschka* és *André Derain*, közöttük párizsi, zürichi vagy éppen németországi ismerősök, a korszak avantgarde mesterei. „Van Gogh tragédiája” után *dr. Ernst Wagner* „ezoterikus játékainak”, *Robert Delaunay* az Eiffel toronyhoz festett himnuszainak”, *Robin Cristian Andersen* művészetének érzelmes taglalása következik. Szittyanak sajátos lírai szerkesztő módszere van: az alig három lapnyi Van Gogh-portré 14 fejezetre bomlik, csak néhány egetverően erőteljes és mellbevágó mondat egy-egy fejezet. Az itt olvasható írások közül néhány már önállóan vagy egy-egy korábbi gyűjteményben (pl. a *Die Haschischfilme*-ben) is meg-megjelent, itt újraíródott, de Szittya „társasága”, így szemléletének állandó tágulása már a választott festők névsorából (a Vrubel emlékművére írt jegyzettől Delaunay Eiffel toronyhoz írt himnuszáig) kihámozható. Szittya átélte és szinte leltározta a századelő jó néhány művészeti kalandját, és mint Kassák, többnyire mindig az avantgarde oldalán.

Lipcseben jelenik meg Szittya *Selbstmörder* című könyve (1925), az öngyilkosokról szóló vaskos, egyben tudományos igényű megírt művészettörténeti, filozófiai és politikai elmélkedéseket tartalmazó monográfia („*Ein Beitrag zur Kulturgeschichte aller Zeiten und Völker*”). Úgy tűnik, hogy a húszas évek elején kezd beérni a könyvtárakban és múzeumokban korábban eltöltött oly sok idő. A kötet adatgazdagsága és gyors egymásutánban következő két kiadása egyaránt bizonyítja ezt: kultúrtörténésszé lett az egykori világcsavargó, bár még mindig nem találta meg „azilumát”.

Ekkor már rajzol és a megbízható hírek szerint festeget is, reprodukcióival könyveiben, későbbi párizsi tárlatának hírével baráti levelekben találkoztam, bár csak láthatnám ez utóbbinak legalább katalógusát.

Egy berlini folyóiratban (*Kunstarchiv*, Jg. 1. No. 11. A. Eiche V.) tanulmányt, Milánóban vékonyka kötetként jelentet meg egykori svájci emigráns-társáról és jóbarátjáról, az olasz szobrász *Ernesto di Fiori*-ről (1927), Párizsban költőportréit (1928) és a svájci piktúra modern tendenciáiról írt tanulmányait (1929), ez utóbbi németül és franciául egyaránt olvasható. A francia nyelvben Szittyának ekkor még bizonyosan szüksége lehetett fordítóra is, saját francia nyelvén csak a második világháború idején (és főként után) ír cikkeket, tanulmányokat és könyveket.

A svájci és a németországi vándorlások után 1926–28 táján Párizsban telepedik meg, a város azután haláláig otthont és munkát nyújt neki, néhány új barátot, később élettársat is. A megszállás esztendeiben *Limoges*-ban él.

Sorra írja és önálló albumokban, folyóiratokban jelenteti meg művészportréit, tanulmányait és lírai indítékú emlékezéseit. A párizsi művészvilág – főként a kelet-európai zsidó emigráció, így *Chaim Soutine*, *Léopold Gottlieb* és mások társaságában a Diáknegyed, a Montparnasse, a kávéházak ismert és kedvelt alakja lesz, barátainak pártfogoltja és monografusa. Sokszor megfordul a „Kaptárban” is, a *Les Hommes Nouveaux* lapjain való megjelenésért Marc Chagall vagy két évtizede hálás neki. „Emlékezetes költősorsok” címmel újabb gyűjteményt ad közre Párizsban (1928), bár még németül. A kötetben többek között *Pietro Aretino* műve és portréja (olaszból fordította Szittya), *Pierre de Ronsard*, *Torquato Tasso*, *Friedrich Novalis*, *Rainer Maria Rilke*, *Paul Verlaine*, *François Carco*, három francia író portréja található, a sorozatban a „latin érdeklődés” megindult folyamata. *André Gide*, *Mallarmé*, *Moreás* is a horizontra került. Szittya bevezetőjével egy-egy német és francia nyelvű album jelenik meg a francia tájak szépségéről (1929), és már a *Die Zone* kiadásában (1933), könyv a francia tájakon élő németek művészetéről. 1930-ban album az „agresszív-realista expressziók” ismételt párizsivá lett lengyel művészéről, az *École de Paris* tagjáról, *Léopold Gottliebről*, aki még svájci ismerős, de itt már jóbarát. Ugyanígy *Arthur Bryks* festő, *Bernhard Hoetger* szobrász, az előző Szittya értelmezésében „eredeti ahasvérikus zsidó”, róla 1932-ben született album, az 1933-ban emigrált Hoetgerről közvetlen ezután.

1933 után megszakadnak Szittya igencsak sűrűn megindult párizsi könyvsorai, más szelek fújdognak a Rajna felől, így sorvadnak el a német kapcsolatok is. Szittya az „érkezők” pártfogója lett, így jelzik írásai és albumai.

Bár még franciául nem tud írói fokon, a német szó pedig bizonyos elpiszkolódott Európa és főként a svájci vagy párizsi emigráció előtt. Csak a *Die Zone* című folyóirat magánvállalkozására telik (ennek hét száma jelent meg 1934/35 között), ez jelzi Szittya eleven jelenlétét és nem a könyvsorok.

Közben hősünk a hazájától is egyre távolodott, bár bizonyos figyelemmel kísérhette a távoli eseményeket. Feltehetően *Németh Andor* recenziója (*Diogenes*, 1923), Kassák eposza és önéletrajzi regénye (*Egy ember élete*, Bp. 1927–1933) is a kezébe jutott, ez utóbbiban az irodalomra érett gyanú. Megkísérel tehát franciává, fordító nélküli francia íróvá vedleni, a párizsi magyarokkal – bár az itt időző *Farkas István* festőről még cikket is ír – alig tart kapcsolatot.

Közben nyilván festeget is, egy furcsa alakokkal és alakzatokkal túlszűfolt, „naiv-szürrealista” táblaképének reprodukciója *Picasso-könyvének* (1947) melléklete lesz. A könyvet különben *Wilhelm Uhden*nek ajánlja majd, „aki először értette és szerette a festőt”. Szittyának tehát Uhdeval is volt kapcsolata.

Képzőművészként való bemutatkozására sor csak a háború után kerül, fel kellene kutatni valahol (ha volt egyáltalán) a tárlat katalógusát. A lapok beszámolóit, a műveket. Talán eltűzött udvariasság volt, hogy lemondtam *Mme Erika Szitty*a felkereséséről Párizsban, bár előbb telefonon beszélgettem vele. De idős korára és betegségére, fáradtságára hivatkozott. A *Du-Atlantis* szerkesztői két ízben is meleg köszönetet mondanak neki tájékoztatásért; szívesen tenném én is, ha a találkozás sikerül.

De mindehhez feledni és feledtetni kellene előbb az itthoni átkokat: a vádak bizonyítást vagy ellenbizonyítást nyerne, csak a gyanú örök. A Szittyára vonatkozó lett talán Kassák egyetlen állítása, amelyben ez idő szerint kételkedem.

*

Sokfelé elküldött érdeklődő leveleimre Kassák után egyetlen válaszoló volt, aki Párizsban találkozott vele. Aki megőrizte könyvét és a levélszekrénybe dobott apró kéziratát. Kérésére a nevét elhallgatom, de örömmel idézem levelét, amely szinte újra feleleveníti a kassáki furcsa figurát:

„... A felszabadulás utáni időkben, valamikor 1945-ben vagy 46-ban bekopogott hozzám egy ismeretlen, kis termetű, kicsit bulldog vagy még inkább pincsi képű, mokány emberke. Engem keresett, és mikor mondtam, hogy én vagyok az, bemutatkozott: ő *Monsieur Szitty*a.

— Foglaljon helyet — válaszoltam magyarul.

Szemrebbenés nélkül nézett rám, és azt mondta:

— Je ne vous comprends pas, Madame (Nem értem Önt, Asszonyom).

— Je vous parlais en hongrois, car vous avez un nom bon hongrois (Magyarul szóltam Önhöz, mert olyan jó magyar neve van).

— Vous n’êtes pas la première à me dire cela — mondta (Nem Ön az első, aki hasonlót mond nekem).

— *Il parait* — jól emlékezem arra, hogy ezt a két szót erősen hangsúlyozta, mint akinek mondták ugyan, de ő kételkedik benne —, que mes aillents étaient d’origine hongroise, mais je ne comprends pas un mot cette langue (*Állítólag* az őseim magyar származásúak voltak, de én egy szót sem értek ezen a nyelven).

Elhittem, nem is nagyon érdekelt. Soha nem hallottam erről az emberről. Azért jött, hogy értesítsen az *Union des Arts Plastiques* megalakulásáról vagy legközelebbi összejöveteléről, már pontosan erre sem emlékezem.

Azután többször is megfordult nálunk, és egy alkalommal átadta nekem az itt mellékelt könyvet (*Notes sur Picasso*). Máskor, ha nem talált otthon, cédulát hagyott, mint a könyvben található.

Egyszer kaptam már egy Budapestre küldött meghívót, amit nem ő küldött az itteni címre (nem is ismerhette), hanem az, akivel közösen volt kiállítása. Sajnos nem emlékezem, ki volt az, a katalógust nem tartottam meg. Azután néhány évvel később már nekrológját olvastam a *Les Lettres Françaises*ben, ez elég nagy tisztelettel emlékezett

meg róla. Sajnos ezt sem őriztem meg, nem gondolhattam, hogy egyszer valakit megörvendeztethetnék evvel. Annál kevésbé gondoltam erre, mert azt hiszem, ekkor már olvastam Kassák önéletrajzi könyveit, és ebből megtudtam, hogy számomra érthetetlen okból színészkedett, amikor azt hazudta, hogy nem ért magyarul. A nevéből úgyis kitűnt idegen származása, és a franciák fűtyülnek arra, hogy az idegen származású francia állampolgár beszél-e vagy sem az anyanyelvén. Ezért nem találtam a viselkedésére olyan magyarázatot, hogy érdekből tette volna.

Mindehhez legfeljebb annyit tehetnék hozzá, hogy nyilvánvaló volt előttem: inkább a szegényebb emberek életét éli Párizsban, nem a gazdagokét. Nem látszott még jómódúnak sem.

Most, hogy az Ön számára könyvét előkerestem (amelyet akkor átnéztem, elolvastam, Picasso-képét kulturáltnak, gondolatait értelmesnek találtam), ... már abban is biztos vagyok, amire annak idején nem is gondolhattam: nevem szándékosan írhatta rosszul, evvel is azt szerette volna demonstrálni, hogy ő pontosan olyan francia ember, mint a többi, aki (annak idején) a francia nyelven kívül más nyelvet nem ismer. Eszébe sem jut, mennyire hasznos lehet bármely idegen nyelv ismerete, és minden nem francia szót és nevet hanyagul, elferdítve ír és ejt ki”

Eddig a levél, amely az eleven portrén kívül nem kevés tanulsággal rendelkezik Szittyá magatartását és „bosszúját” illetően. Megérttem minden gesztusát, ennyi volt a legkevesebb, amit tehetett.

*

Említődött már, hogy Szittyá a háború és a megszállás idejében német emigráns feleségével a közép-franciaországi *Limoges*-ban él. A város bizonyos ismeretlenséget és fedezéket nyújt számukra, a porcelánfestés pedig némi életlehetőségeket adott. De *Oradour* Limoges-tól csak 24 kilométerre van!

A felszabadulás után Szittyáék azonnal visszatértek Párizsba, a háborút követően az író előbb a *Courrier des Arts et des Lettres* egyik szerkesztője lesz (1947), itt a *Notes sur Picasso* (1947), majd a *Portrait contemporains* című sorozatban az *Albert Marquet*-ről szóló kismonográfiája következik (1949). Utóbb az „Emlékek és dokumentumok” sorozatában a *Chaim Soutine*-t és korát carcói stílusban megelevenítő kis kötet (1955), felvonulnak ebben az egykori ismerősök és jóbarátok (*Modigliani*, *Zborowsky* stb.), a „bolond esztendők Párizsának” montparnasse-i kiválóságai és emlékezetesebb eseményei, a *Kaptár* világa elevenül. Fényképfelvételeken és szép emlékekben egy annyira csodált, de ekkor már visszahozhatatlanul letűnt világ.

Utolsó, általam ismert könyvében Szittyá 82 álmod ír le még a háború és a megszállás idejéből (1939–1945), a kötetet saját illusztrációival jelenti meg. A nagyszerű mű a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban érkezésemig felvágatlanul pihent. Pedig figyelmet érdemlően érdekes: Szittyá a költőnő, a tisztfeleség, a kisleány, a Párizsban élő német emigráns, a zsidó, az „arrivista”, az ellenálló, az állásából elbocsátott francia és mások egy-egy álmát idézi meg Párizs kapitulációjának idejéből. Az álmod mesélők között még *marquise* és *maquisard* is akad, egykori légionárius, zsidó filozófus (stb.), a francia társadalom jellegzetes (valóságos? – költött?) típusai.

Szittyá Párizsban halt meg 1964. november 26-án. Nem érte meg 78. születésnapját, hiszen 1886. augusztus 18-án született; Budapesten természetesen. Kassák harmadfél évvel élte túl egykori kenyeresét.

*

Ennyi a konkrétum, ami még marad, az jórészt probléma és feltételezés. A jegyzékből hiányzó művek, az életrajzi részletek fehér foltjai. Jó néhány kérdés, ami még felmerül. Például az, hogy végül is egykori magyarságát és magyar anyanyelvét Szittyá miért tagadta le a honfitársak előtt. Főként miért éppen a felszabadulás utáni időkben, amikor már francia állampolgár, jeles baloldali érdemei vannak és az *Union des Arts Plastiques* tagja volt? Járt-e végül is idehaza, megjelent-e valójában a Kassák által említett cikk magyarul?

Ismerős, emlékező és tanú kerestetik!

Az anyanyelvét is megtagadó Szittyá Emil (úgy érzem, inkább bűnbak volt és besúgónak balek) a gyanúért mindegyre bosszút állt. Inkább a tett ügyetlenségei miatt, és aligha büntudatból szégyenkezett.

„... Egy padon tértem magamhoz. Meleg virsli és olajba sült krumpli a kezemben.

— Egyél, barátocskám, ez a kis meleg eledel talpra állít, hiszen nem vagy te még aggastyán. — Ott állt előttem Szittyá, és duruzsolt melegen, mintha most benne lakott volna az apám és anyám egy személyben.

— Köszönöm — mondtam —, látod, mégis jó, hogy kitartottunk egymás mellett, előbb majdnem te, most meg majdnem én haltam meg.

— S meglátod, mégis érdemes volt mindazt végigcsinálni, amit végigcsináltunk. Az utak elmaradtak mögöttünk, itt vagyunk Párizsban, a szép nők és a kiteljesedett művészetek városában... aranyból és gyöngyházból van az élet.

Megettem a virslit s az olajban főtt krumplit, és fölmentünk a magyar egyletbe. Szittyát már ismerték itt, nem valami nagy szeretettel fogadták, de énhozzám jók voltak, és kérés nélkül pénzt gyűjtöttek a részemre...

Talán eddigi egész életemben ilyen tiszta és megvidámító reggelem még nem volt. De miért, de miért tart nálam minden jó csak ilyen rövid ideig?

.....

— Szeretnék már hazamenni — mondtam Szittyának. — Unom már ezt a várost, lehet, hogy Ady valóban szépnek találta, hiszen ő úr volt, és mindig mámoros volt, de amint te mondod, én csak egy faragatlan paraszt vagyok, és nem találok itt semmit, ami engem kielégítene...

Fölültem a vonatra, a kerekék belezakatoltak az idegeimbe, kinéztem az ablakon és láttam, hogy elmarad mögöttem Párizs, ahová én éhen és szomjan elzarándokoltam, amiről gyönyörű verseket olvastam, gyönyörű legendákat hallottam, s amiből, íme, nem láttam semmit...” — írja Kassák az *Egy ember életében*, és ezután jöttek a még nagyobb felismerések, közöttük talán az *Elporzott évek* (valóságos? képzeletbeli?) találkozása is.

*

Fel kellene kutatni mégis a nekrológokat, így kitűnne talán, miért tartotta érdemesnek Szittyát búcsúzóra a *Francia Kommunista Párt* irodalmi hetilapja. Meg kellene találni

esetleges leveleit, tárlatának katalógusát. A *Kuriositäten-Kabinett*et ki kellene adni magyarul, legalább részleteit.

Kár lenne, ha az évek porrétege végképp elfedné ennek a „furcsa emberkének” (író? , festő? , kalandor? , rendőrkém? , regényhős? , spicli? , áldozat?) kanyargós lábanyomát.

Ki tud többet róla?

Ott húzódhat meg a tölgylevelek alatt, javasolom perújrafelvételét. Napjainkban élnek még tanúk is talán.

Szittyá Emil önálló kiadásban megjelent művei

A jegyzék bizonynyal nem teljes, a folyóiratokban, gyűjteményekben megjelent tanulmányokkal, újságcikkekkel bővíthető.

1. *Az újak irodalmáról* (Vojtecky Gyulával). Bp. 1904. („I nicht empfehlenswerke, schlechte Bücher”)
2. *Über die Literatur der Neuen*. (Essay). Bp. 1906 (1908?). Verlag Vojticky
3. *Grausame Geschichten*. (Kurzgeschichten). Paris, 1909. Ed. Les Hommes Nouveaux
4. „*Ecce Homo*” ulkt. (Roman). Berlin, 1911. Verlag Leon Hirsch
5. *Flugblatt der neuen Menschen*. (Gedichte). Brüsszel, 1913. Verlag Gaston Behogne
6. *Die Haschischfilme des Zöllners Henri Rousseau oder Tatjana Joukof mischt die Karten*. (Ein Roman gegen die Psycho-Analyse). Bp. 1915. Verlag Ferdinand Dunajec. 30 l.
7. *Én Szittyá Emil a bizonyítékgyáros, Costen bej és Károlyi Mihály gróf*. Bp. 1918. A Budapester Fremdenblatt ny. 15. l. (Horizont füzet első szám.)
8. *Wilhelm Dressler*. (Ein Essay). Berlin, 1919. Horizont Verlag
9. *Das Spiel eines Erotomanen*. (Kurzgeschichte). Berlin, 1920. Verlag Echtermeyer
10. *Parziengang mit manchmal Unnützem*. Wien, 1920. Verlag Ed. Strache
11. *Die Gebete über Tragik Gottes*. Berlin, 1922. Horizont Verlag
12. *Klaps, oder Wie sich Ahasver als Saint Germain entpuppt. Stefan George und Adele Förste gewidmet*. Berlin–Postdam, 1924. Gustav Kiepenhauer Verlag. 230 l.
– reprint: 1973, bei Kraus/Nendeln (?)
13. *Das Kuriositäten-Kabinett. Begegnungen mit seltsamen Begebenheiten, Landstreichern, Verbrechern, Artisten, religiösen Wahnsinnigen, sexuellen Merkwürdigkeiten, Sozialdemokraten, Syndikalistern, Kommunisten, Anarchisten, Politikern und Künstlern. Gesammelt von Emil Szittyá*. Konstanz, 1924. See Verlag. 303 l. (öt egyidejű kiadás?)
– reprint’ 1973, bei Kraus/Nendeln (?) 1979, Verlag Clemens Zerling, Berlin
14. *Henri Rousseau* (Ein Essay). Hamburg, 1924. Asmus Verlag
15. *Malerschicksale. Vierzehn Porträts*. Hamburg, 1925. Asmus Verlag. 45 l.
16. *Selbstmörder. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte aller Zeiten und Völker*. Leipzig, 1925. Verlag C. Weller et Co. 410 l. 17 t. (két egyidejű kiadás?)
17. *Ernesto di Fiori*. (Italienisches Essay). Mailand, 1927. Libereira Hoelpi
18. *Ausgedachte Dichterschicksale*. Paris, 1928. Les Écrivains Réunis. 143 l.
19. *Neue Tendenzen in der Schweizer Malerei. Abbildungen von Camenisch, Coghuf, Hindenlang, Staiger, Stocker, Salzbachner von Emile Szittyá*. Paris, 1929. Ed. Ars. 48 l. 48 t. (Collection Kunstproblemen.)
20. *Tendances modernes de la peinture suisse. Par Emile Szittyá. Reproductions de Camenisch . . . Traduit par Ralph Lepointe*. Paris, 1929. Ed. Ars. 48 l. 48 t. (Collection Problèmes d’Art.)
21. *Die französische Landschaften. Von Emile Szittyá*. Paris, 1929. Ed. Ars. 79 l. (Kunstrproblemen.)
22. *Le paysage français. Par Emile Szittyá*. Paris, 1930. Ed. Ars. 15 l. 16 z. (Problemes d’Art.)
24. *Leo von König*. Paris, 1931.
25. *Garbe*. (Essay). Paris, 1932, Ed. „La Zone”
26. *Arthur Bryks*. (Essay). Paris, 1932. Ed. „Le Triangle”. 14 l. 20 t.

27. *L'art allemand en France. Par Emile Szittyá. (Traduit de l'allemand par Lazare Lévine.)* Paris, 1933. Ed. „La Zone”
28. *Hoetger* [Bernhard]. Paris, 1933.
29. *Notes sur Picasso. Par Emile Szittyá.* Paris, 1947. *Courrier des Arts et des Lettres.* 54 l. 4 t. (Portrait No. 1.)
30. *Morquet parcourt le monde. Par Emile Szittyá.* Paris, 1949. Ed. „Portrait contemporains” 47 l. (Portrait No. 3.)
31. *Soutine et son temps. Par Emile Szittyá.* Paris, 1955. Ed. La Bibliotheque des Arts. 135 l. (Souvenirs et documents.)
32. *82 rêves pendant la guerre 1939–1945. Illustrés par l'auteur.* Paris, 1963. Ed. „Les Diurnales”. 179 l. 10 t.

Szittyá Emil folyóiratai:

Les Hommes Nouveaux	– Párizs, 1909–1912.
Neue Menschen	– Zürich, 1915.
Der Mistral	– Budapest, 1917/18. (?)
Horizont (?)	– Berlin, 1924/25.
Der Kulturspiegel	– Párizs, 1934/35.
Die Zone	– Párizs, 1947. (?)
Courrier des Arts et des Lettres (?)	– Párizs, 1949. (?)
Portraits contemporains (?)	

SZITTYA EMIL:

Azokról, akik talán átmentik magukat.

(Szittyá Emil 1915-ben tűnt fel Zürichben. *Hugo Kersten* és *Walter Serner* társaságában alapította a *Der Mistral* című folyóiratot. A háborúellenes lapnak három száma jelent meg: 1915. március 3., 21. és április 26-án. Az alábbi szöveg az első szám egyik cikkének főrésze. 1916-ban Szittyát már a *Cabaret Voltaire*-ben találjuk, itt segédkezik.)
Du-Atlantis, 1966. szeptember. 714. l.

Az ifjúság szinte időn kívüli és olcsó állapot. Engedmény, amelyet a „tisztessé válás” előtt az ember a vérnek felajánl; 21 esztendőig még a krumplikereskedők is bohémnek érzik magukat.

Egy korcsnában kuporogtam (rossz sör, izzadtság, hastánc, sárga ábrázatú pincéernők, petrolszag, harmonikazene, fiatal emberek azon az úton, hogy betegséget szerezzenek maguknak, 7–8 évesek kígyóembert játszanak), éjszaka volt, künn havazott.

A társaságban bizonyosan ültek olyanok, akiknek születésével feltehetően nem a polgári törvénykönyvek által megformált sors látott napvilágot. (Eddig nem volt bátorságom Dosztojevszkij leveleinek elolvasásához.) Ültek itt művészek, zsonglőrök, szélhámosok, néha bizonyos mértékig bűnözők is, akikről Gyurka többnyire azt mondja: ne is gondoljatok ilyenre, mert lehet, hogy aki az asztalotoknál evett, az évekig börtönben ült előbb, és most újra feláll, hogy ismételten végrehajtsa a tettet. Én is találkoztam már Krisztussal, az Emlékiratok a holtak házából valamikor a legkedvesebb olvasmányom volt.

Sokaknak az fáj, hogy egy „esemény”, netán a „végzet” elbánik velük, és egész életükben egy szabadjegyre várnak, amellyel beléphetnek a polgári rendbe (Peter Hille a barátom). De a „kiengesztelhetetlen órák” mindent beárnyékolnak, és hiába írta meg Flaubert a Madame Bovaryt és Théophile Gautier pedig Baudelaire-ről szóló erkölcsös beszédeit.

Vannak olyan emberek – különösen a németek között –, akiknek 30 éves korukra sikerül normálissá válniuk. Én nem vagyok ellensége a törtetőknak, mégis kellemetlen látnom Heinrich Mann Az alattvaló című művének hatalmas sikerét.

Szeretem a háborút, mert „reményeket” zúz szét. A háború mindent kisöpör, tisztogat. Sokan, különösképpen az alig húsz évesek pedig elhajigálják titkaikat. Mások meg ilyenkor szégyenkezve eldugják az álarcukat, az olyféléket, amelyeneket békeidőben szoktak az emberek magukra öltetni. Örömmel tölt el az, hogy ilyen sokan lettek hadiönkéntesek. Örülök, hogy hazafias költemények millióit írják. Albert Ehrenstein úr, olvastam cikkét a Neuen Freien Presse című újságban, és ön, Paul Zech, jól tette, hogy végre már nem csupán a szénbányákra gondol . . . Jól fizet a Der Simpel? Max Oppenheimer pofozógépe Berlinben jól helybenhagyott egy osztrák asszonyt, mert nem volt hajlandó fennhangon énekelni a Wacht am Rheint.

Az állam szívesen megnyitja börtöneit mindazok előtt, akik egy katonai azonossági szám után sóvárognak, és jól látni, hogy milyen sokan vetik le a „paprikajancsiruhát”.

A háború idején legalább kevesen járnak félretaposott sarkú cipőkben. Némelyeknek pedig olyan óhajuk támadt, hogy császári tanácsosok legyenek. Ismét beköszöntött tehát a hajlongás korszaka.

A huszonévesek egy új grammatika felé sandítanak. Kedves Waldenem, ne haragudjék nagyon a német népre, hogy lövészárokban nem szívesen énekli a nemzeti énekeket. Valóban ön az egyetlen, akinek pechje volt.

Csak egyetlen okból érzek együtt a burgonyakereskedővé érett huszonévesekkel: nem hagyták meg nekik az ifjúság icipici időn kívüli állapotát.

Hiszen a karriernek egy parányi tradíció aligha árthat valamit . . .

Emil Szittya, 1886–1964; ungarischer Schriftsteller; im März und April 1915 Herausgeber der Anti-Kriegs-Zeitschrift «Der Mistral»

unire
Emil Szittya